

تاریخ دریافت: ۹۶/۰۷/۲۴

تاریخ پذیرش: ۹۶/۱۰/۲۳

ترجمه انگلیسی این مقاله نیز تحت عنوان:

The Characteristics of the Cultural Landscape of the Bakhtiari Nomads and its Impact on the Structure of Nomadic Architecture

در همین شماره مجله به چاپ رسیده است.

ویژگی‌های منظر فرهنگی عشایر بختیاری و تأثیر آن در ساختار معماری کوچ‌نشینی

احمد دانایی‌نیا*

فرانک ایل بیگی‌پور**

چکیده

بیان مسئله: منظر فرهنگی، منظر متأثر از فرهنگ و برآمده از تعامل بین انسان و طبیعت در طول زمان است. در این میان، فرهنگ نقش عامل و طبیعت نقش واسطه را بر عهده داشته و منظر فرهنگی محصول این دو است. منظر فرهنگی اقوام ایران بسیار متنوع و گوناگون است؛ به طوری که در مکان‌های جغرافیایی به ظاهر مشابه نیز شاهد تفاوت‌های عمیق و بعضاً متفاوت آنها با یکدیگر هستیم. باید اذعان داشت که عدم توجه به عناصر منظر فرهنگ‌ساز در دهه‌های اخیر سبب از بین رفتن برخی از خصوصیات بومی و تخریب منظر فرهنگی عشایر شده است. شناسایی این عوامل کمک شایانی به استمرار حیات این میراث غنی و احیای این مناظر می‌کند. در این پژوهش در پی یافتن این تفاوت‌ها و عوامل به وجودآورنده آنها در بین این اقوام و تأثیر آن بر الگوی مسکن و ساختار معماری آنها و به طور خاص، در بین عشایر بختیاری هستیم. سوالی که مطرح می‌شود این است که آیا گون‌به‌گون شدن فرهنگ سبب شکل‌گیری مناظر فرهنگی متفاوتی می‌شود؟ و اگر چنین است، متغیرهایی که سبب شکل‌گیری فرهنگ عشایر می‌شوند، کدامند و چگونه در معماری آنان نمود پیدا می‌کند؟

هدف: پژوهش حاضر با تکیه بر مطالعات میدانی، به بررسی مهم‌ترین ویژگی‌های منظر فرهنگی عشایر پرداخته و تأثیر این ویژگی‌ها را بر ساختار معماری آنها در قالب بحث منظر فرهنگی بررسی می‌کند. بنابراین هدف انجام مطالعات معماری عشایری و بررسی شناخت ویژگی‌های منظر فرهنگی آنان، تلاش برای شناسایی و آرایه الگوی منظر فرهنگی برآمده از زندگی عشایری است.

روش تحقیق: پژوهش مبتنی بر روش کیفی و به لحاظ روش‌شناسی بر توصیف و تحلیل متکی است. نتیجه‌گیری: یافته‌ها مبین آن است که عامل اقلیم، مرتع، کوچ، قرارگاه‌های عشایری، معیشت، مصالح و تکنولوژی ساخت و منابع در دسترس، جایگاه زن، سنت و زبان، تفریح و سرگرمی، مذهب، دین و باورها، رنگ، امنیت و خویشاوندی در ایجاد الگوی منظر فرهنگی عشایر نقش به‌سزایی دارند. نتایج نشان می‌دهد که عوامل جغرافیایی و اقتصادی بر شکل‌گیری فرم چادر و نحوه قرارگیری آنها، استفاده از مصالح بوم‌آورد و ساخت بناهای مکمل اثرگذار است. عامل باور بر رنگ‌های مورد استفاده، استقرار مطبخ در چادر و جایگاه زنان مؤثر است. عامل مهم نیاز با تشکیل قرارگاه اجتماعی و قرارگیری چادرها به نحوی که دید هر چادر دیگری را تکمیل کند و فضاهای مرتبط با تفریح و سرگرمی مانند «کله» بر معماری عشایر تأثیر می‌گذارد.

واژگان کلیدی

انسان، طبیعت، قرارگاه عشایری، فرهنگ، ایل بختیاری، معماری.

* دکتری مرم، دانشکده هنر و معماری، دانشگاه کاشان، ایران. نویسنده مسئول ۰۹۱۲۲۵۷۴۰۹۶

danaeinia@kashanu.ac.ir

** دانشجوی کارشناسی ارشد معماری، دانشگاه فیض کاشان، ایران feilbeigipoor@gmail.com

مقدمه

منظر فرهنگی که از تعامل بین انسان و طبیعت نشأت می‌گیرد، دارای شاخصه‌هایی است که عامل اصلی شکل‌گیری الگوی معماری ایل بختیاری شده است؛ عدم وجود این عوامل باعث تخریب منظر فرهنگی به عنوان بخشی از میراث فرهنگی و طبیعی و انسانی می‌شود. عشایر مردمانی هستند که امرار معاش و ماهیت زندگیشان را طبیعت رقم می‌زند. مردمانی دام‌پرور و کوچ‌نشین که برای یافتن اقلیم مناسب‌تر مسیرهای طولانی را در میان کوه‌ها، صخره‌ها و رودها می‌پیمایند و با برپایی قرارگاه‌ها شکلی خاص از معماری را سبب می‌شوند. معماری یکی از تأثیرگذارترین هنرها در جهت نمایاندن فرهنگ و الگوهای ساختاری آنها در هر دوره است و فضاهای معماری بی‌شناخت فرهنگ سازنده آن فهم نمی‌شود. در این پژوهش به بررسی عوامل تأثیرگذار فرهنگ بر معماری عشایر بختیاری پرداخته و عوامل به وجود آورنده منظر فرهنگی آنان شناسایی شده است.

بیان مسئله

همسو با کوچ عشایر که ابتدایی‌ترین و غنی‌ترین شکل و شیوه زندگی است، مسکن عشایر نیز شکل خاصی به خود گرفته و با نیاز و سبک زندگی آنان هماهنگ شده است. در طول زمان و به ویژه در پی تغییرات شتاب‌زده دهه‌های اخیر در حوزه مسکن به طور عام و شناخت ناکافی از فرهنگ و الگوهای معماری عشایر سبب شده تا بسیاری از ویژگی‌هایی که سبب متمایز شدن این شیوه غنی سکونتگاهی می‌شود، در معرض نابودی قرار گیرد. تداوم این فرهنگ زیستی ارزشمند نیازمند واکاوی عوامل منظر فرهنگ‌ساز و تأثیر آن بر الگوی مسکن دارد تا از این طریق، الگوی زیست عشایری تداوم یابد.

هدف

با عنایت به شتاب در ایجاد تغییرات معماری عشایر همسو با تغییرات و تحولات مسکن و سکونت شهری، هدف این پژوهش شناخت ویژگی‌های منظر فرهنگی و قواعد و الگوهای معماری عشایر و نیز تقویت زیرساخت‌های معماری آنان مبتنی بر زیرساخت‌های فرهنگی است.

پرسش‌های پژوهش

در حوزه پژوهش پیش رو با دو پرسش مواجه هستیم. اینکه آیا گون‌به‌گون شدن فرهنگ سبب شکل‌گیری مناظر فرهنگی متفاوتی می‌شود؟ و اگر چنین است، متغیرهایی که سبب شکل‌گیری فرهنگ عشایر می‌شوند، کدام‌اند و

چگونه در معماری آنان نمود پیدا می‌کند؟

روش تحقیق

روش مورد استفاده در این پژوهش کیفی و مبتنی بر توصیف و تحلیل است. تحلیل‌ها براساس منابع کتابخانه‌ای و پژوهش‌های میدانی و مشاهده مستقیم در قرارگاه‌های عشایری صورت پذیرفته است. مبانی نظری و تعاریف از دیدگاه نظریه‌پردازان با استفاده از منابع و مقالات متعدد فرهنگ و منظر فرهنگی بررسی شده و عوامل به وجود آورنده منظر فرهنگی یعنی فرهنگ، انسان و طبیعت و تأثیر این سه عامل بر الگوی مسکن با استفاده از مطالعات انسان‌شناسی در بخش‌های مختلف اجتماعی، فرهنگی، مسکن و مشاهده در محل، شناسایی شده است.

بررسی پیشینه

در زمینه مردم‌شناسی گروهی از مردم‌شناسان به مطالعات میدانی در میان عشایر بختیاری پرداخته‌اند که از آن جمله می‌توان به پژوهش‌های «دیگار»، «گارثویت» و «فیلبرگ» اشاره کرد. «دیگار»، جلوه‌هایی از زندگی بزرگ‌ترین ایل ایران را با دقت خاصی نشان می‌دهد و تکنیک‌های به کار گرفته شده توسط این مردم محروم که بیانگر استعداد و هوش ذاتی آنها در مبارزه با طبیعت است را بیان می‌دارد (دیگار، ۱۳۸۷: ۱۵). «گارثویت»، به بررسی ارتباط بین ایل بختیاری و جامعه ایرانی و اهمیت اقتصادی و سیاسی و ویژگی‌های فرهنگ بختیاری پرداخته است (گارثویت، ۱۳۷۵: ۱۲). «فیلبرگ» نیز زندگی و فرهنگ کوچ‌نشینی و مسکن اقوام مختلف در سراسر دنیا را مطالعه کرده است. وی چادرها را از لحاظ ریخت‌شناسی مورد بررسی قرار داده و در پی یافتن مبدایی برای آنها بوده است. در ایران نیز چندین قوم را از جمله لرهای لرستان و کردها را مورد بررسی قرار داده و بیان می‌کند که چادر لرها و کردها دارای نشانه‌های مشترکی است و چادر قشقایی‌ها نیز شباهت بیشتری به چادر لرها دارد (فیلبرگ، ۱۳۷۲: ۱۱). «افشار سیستانی» در کتاب ایل‌ها و چادرنشینان و طوایف عشایری ایران به بررسی جغرافیای ایلات و سرزمین هر یک از عشایر پرداخته و اقلیم، سابقه تاریخی، وجه تسمیه، نژاد و فرهنگ هر کدام را بیان می‌کند (افشار سیستانی، ۱۳۶۶: ۹). «رستنده» به بررسی مهم‌ترین ویژگی‌های بنیادین منظر فرهنگی در مناطق روستایی غرب ایران می‌پردازد و روابط بین عناصر کالبدی منظر و عوامل فرهنگی مؤثر بر فضاهای روستایی را در قالب بحث منظر فرهنگی روستایی بررسی می‌کند (رستنده، ۱۳۸۸: ۸۶). «صفری» و «ظاهری» به بررسی ترانه‌های کار

تاریخ و طبیعت است (Aalen, et al, 1997:5). در تعریف قدیمی منظر فرهنگی، در زیر مجموعه منظر طبیعی آن، عواملی چون عوارض زمین، آب، کیفیت خاک، گیاهان و حیوانات از نیازهای شکل‌دهی طبیعت به شمار می‌رفتند و پاسخ‌های انسان و سازگاری او با عوامل طبیعت در قالب فعالیت‌های انسانی، سازنده منظر فرهنگی بود (مخلص، فرزین و جوادی، ۱۳۹۲ : ۳۱). با توجه به تعاریف ارایه شده، مشخص می‌شود که دو عامل فرهنگ (جوامع انسانی) و طبیعت پایه شکل‌گیری منظر فرهنگی هستند. در نتیجه برای یافتن متغیرهای تأثیرگذار فرهنگی در معماری عشایر به بررسی عامل اصلی فرهنگ یعنی انسان، از دیدگاه‌های مختلف پرداخته شده است (جدول ۳).

در (جدول ۴) به بررسی انسان‌شناسی براساس چهار عامل اساسی نظام‌های اجتماعی و در (جدول ۵) به بررسی انسان‌شناسی مسکن از دیدگاه راپاپورت پرداخته شده است.

جدول ۱. تعاریف فرهنگ. مأخذ: آشوری، ۱۳۸۰: ۷۱-۴۹.

تعاریف فرهنگ	نظریه پردازان	
فرهنگ یا تمدن، کلیت در هم تافتگی است شامل دانش، دین، هنر، قانون، اخلاقیات، آداب و رسوم و هرگونه توانایی و عادتی که آدمی همچون هموندی از جامعه به دست می‌آورد.	تایلور (۱۸۷۱)	وصفگر یانه
فرهنگ آن چیزی است که از گذشته آدمیان بازمانده، در اکنون ایشان عمل می‌کند و آینده‌شان را شکل می‌دهد.	مایرس (۱۹۲۷)	تاریخی
همه کارهایی که مردم ساکن یک حوزه مشترک جغرافیایی می‌کنند، از جمله راه و روش انجام کارها، شیوه اندیشیدن و احساس درباره چیزها، و نیز ابزارهای مادی و ارزش‌ها و نمادهای آنان.	لیند (۱۹۴۰)	هنر جاری
فرهنگ راه و روش مشترک زندگی است، یعنی عامل سازواری ویژه انسان با محیط طبیعی و نیازهای اقتصادی خود.	داوسن (۱۹۲۸)	روانشناسی
فرهنگ سیستمی است از الگوهای عاداتی پاسخگویی که با یکدیگر هم‌بسته‌اند.	ویلی (۱۹۲۹)	ساختاری
آن بخش از محیط که بشر خود آفریده است و باید خود را با آن سازگار کند.	ویلی (۱۹۲۷)	تکوینی

در میان عشایر بختیاری پرداخته و در این ترانه‌ها می‌توان تقسیم کار بین زنان و مردان و نیز نقش مهم زن در تأمین معیشت و اقتصاد خانوار را مشاهده کرد (صفری و طاهری، ۱۳۸۸: ۱). «راپاپورت» در کتاب انسان‌شناسی مسکن با تکیه بر تجربه شخصی و منابع بی‌شمار مدون و غیر مدون و با کمک گرفتن از نمونه‌های بسیار زیاد و متنوع بنا در بسترهای متفاوت و مقایسه آنها با یکدیگر به کالبدشکافی بنا و مسکن و تا حدودی محیط‌زیست پرداخته و شکل بنا را متأثر از عوامل مختلف می‌داند (راپاپورت، ۱۳۹۲: ۵).

فرهنگ و شاخصه آن

فرهنگ از دو جز «فر» پیشوند و «هنگ» از ریشه «تنگ» اوستایی به معنی کشیدن و فرهختن و فرهنگ است. هر دو مطابق است با «ادوکات» و «ادوره» در لاتین که به معنای کشیدن و نیز به معنی تعلیم و تربیت است. به معنای فرهنگ است که علم و دانش و ادب باشد (دهخدا، ۱۳۷۷: ۱۷۱۳۲). فرهنگ را از جهتی به (فرهنگ مادی) و (فرهنگ معنوی) بخش‌بندی کرده‌اند. فرهنگ مادی را شامل همه وسایل و ابزارهای مادی و آنچه به دست بشر از ماده طبیعی ساخته می‌شود و شیوه‌ها و فرآیندهای ساخت و ساز آنها می‌دانند و فرهنگ معنوی را شامل ارزش‌ها، دیدها و باورها، اندیشه‌ها، دانش‌ها و فن‌ها، دین، آداب و سنن، علوم و فلسفه و ادبیات و هنر می‌دانند (آشوری، ۱۳۸۰: ۴۹). فرهنگ وابسته به نمادسازی است و دربرگیرنده ابزارها، وسایل، پوشاک، آرایه‌ها، رسوم، هنرها، نمادها، باورها، مناسک، بازی‌ها، زمان و نظایر آن است (عزیزی، دلپزیر و مقدم، ۱۳۹۱: ۶۲). آشوری در کتاب تعریف‌ها و مفهوم فرهنگ، تعاریف را در شش دسته تقسیم‌بندی کرده است. خلاصه تعاریف در جدول ۱ آورده شده است.

فرهنگ مجموعه‌ای است از باورها و رسوم، دین و دانش هماهنگ کردن خود با محیط که به صورت میراثی از گذشته به انسان می‌رسد و عامل اصلی در فرهنگ، انسان یا گروه‌های انسانی است. در واقع فرهنگ را می‌توان آن بخشی از محیط دانست که آفریده دست انسان است. در جدول ۲ به بررسی انسان‌شناسی فرهنگی از دیدگاه نظریه پردازان پرداخته شده و زیرشاخه‌های فرهنگ بیان شده است.

منظر فرهنگی

در سال ۱۹۹۲ بیانیه کنوانسیون میراث جهانی، منظر فرهنگی را کار مشترک انسان و طبیعت تعریف کرده است (UNESCO World Heritage Center, 1992). در واقع منظر فرهنگی حکایت لایه‌ای بالای لایه در هم پیچیده

جدول ۳. تعاریف منظر فرهنگی، گردآورندگان. مأخذ: نگارندگان، ۱۳۹۶.

جدول ۲. بررسی انسان شناسی فرهنگی. مأخذ: دی مور، ۱۳۸۹: ۲۱.

تعاریف منظر فرهنگی	نظریه پردازان
منظر فرهنگی، یک منظر طبیعی است که به وسیله گروهی انسانی شکل پیدا کرده است. فرهنگ نقش عامل را دارد و طبیعت نقش واسطه را و منظر فرهنگی ماحصل آن است.	کارل سوئر
اصطلاح «منظر فرهنگی» معادل منظر متأثر از فرهنگ بومی است، که در حقیقت حاصل «فرآیندسازی بین طبیعت و فرهنگ انسان» است. به گونه‌ای که با آن در تناسباتی متنوع و گوناگون می‌آمیزد.	اکبو
منظر فرهنگی مبین شکل‌گیری و دگرگونی‌های پی‌درپی در زیستگاه‌های فیزیکی یک اجتماع انسانی در طول زمان است.	دایره‌المعارف بین‌المللی علوم اجتماعی
منظر فرهنگی ترکیبی از کار انسان و طبیعت را ارایه می‌کند. آنها گویای سیر تکامل جوامع انسانی و سکونت‌گاه‌هایشان در طول زمان تحت تأثیر فشارها یا فرصت‌هایی هستند که محیط طبیعی یا نیروهای اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی داخلی و خارجی وارد می‌سازند.	دستورالعمل کمیته میراث جهانی (یونسکو، ۲۰۰۸)
عبارت منظر فرهنگی بر ترکیبی از کار انسان و طبیعت تأکید می‌کند و تنوع ارتباط میان نوع بشر و محیط طبیعی آنها را آشکار می‌سازد. منظر فرهنگی اغلب روش‌های منحصر به فرد استفاده پایدار از زمین، ویژگی‌های ناشی از محدودیت‌های محیط طبیعی و همچنین تعامل ذهنی با طبیعت را انعکاس می‌دهد.	کمیته میراث جهانی (یونسکو، ۲۰۰۹)

زیرشاخه های فرهنگ	پنور	پیش	ادوارد سائپر	برنیسلو مالینوفسکی	استیوارد ژولین	پیش و پلاگ
زبان / تکنولوژی / مذهب	مذهب / خانه‌سازی / حکومت و سازمان اجتماعی / فرهنگ مادی و نام اماکن (خویشاوندی و تطور)	رنگ‌ها / جهات / پدیده‌های جوی / طبقه‌بندی مربوط به حیوانات و گیاهان / روابط خویشاوندی / تعهدات اجتماعی	تکنولوژی / نیازها / شرایط محیطی / نظریه نیازها / او معتقد بود که نهادهای فرهنگی پاسخ‌های منسجم به نیازهای مختلف هستند.	نیازهای اساسی متابولیسم تولید مثل آسایش جسمی امنیت حرکت رشد سلامتی	تکنولوژی / نیازها / ساختارهای جامعه / ماهیت محیط	پاره‌ای از نیازهای اساسی (تنفس کردن، نور و روشنایی، قواعد خاص غذا خوردن، تأمین معیشت، نشست و خوابیدن) / خانواده / جا و مقام زن / محرمیت / روابط اجتماعی

بررسی انسان شناسی فرهنگی از دیدگاه نظریه پردازان خارجی

اقتصادی جامعه کوچ‌رو دربرگیرنده آداب و رسوم، مسکن، موسیقی، بازی‌ها و رقص‌ها، غذاها، محیط طبیعی بکر، پوشاک، صنایع دستی، ادبیات، اقلیم، نوع معیشت، پوشش گیاهی، زندگی جانوری و غیره است (قدیری معصوم و همکاران، ۱۳۸۹: ۲۲)؛ (جدول ۵).

به منظور بررسی و مطالعه جامعه‌شناسی و مردم‌شناسی در جامعه عشایری بایستی شناسایی جغرافیایی (موقعیت جغرافیایی طبیعی، مبانی اکولوژیکی، قلمرو)، ساختار اجتماعی و سلسله مراتب قدرت، اقتصاد و شیوه معیشت،

در بخش مسکن راپاپورت اصلی‌ترین و عمده‌ترین عوامل شکل دهنده خانه و مهم‌ترین جنبه‌های شیوه زندگی که بر بنا تأثیر می‌گذارند را بیان کرده است. طبق نظریه راپاپورت، عوامل تغییر دهنده‌ای چون اقتصاد، اقلیم، بستر، موقعیت مکانی، مصالح، فن‌آوری و غیره به عنوان عوامل تغییر دهنده یا همان نیروهای ثانویه، نقش تسهیل کننده یا محدود کننده ظهور الگوهای فرهنگی و اجتماعی در معماری سنتی را داشته‌اند (عزیزی، دلپذیر و مقدم، ۱۳۹۱: ۶۲).

جدول ۴. بررسی انسان‌شناسی براساس عوامل نظام‌های اجتماعی،
مأخذ: ریویز، ۱۳۸۱: ۲۱۲-۸۹.

جدول ۵. مهم‌ترین جنبه‌های شیوه زندگی تأثیرگذار بر بنا.
مأخذ: راپاپورت، ۱۳۹۲: ۱۱۹-۳۸.

عوامل اجتماعی	زیرشاخه‌های عوامل
انسان‌شناسی خویشاوندی	• خویشاوندی به مثابه پیوند • مناسبات فرزندی (نظام‌های فرزندی- گروه‌های خویشاوندی- مناسبات فرزندی و همبستگی) • وصلت زناشویی (انتخاب همسر- شکل‌های مبادله- شکل‌های خاص ازدواج- روابط جنسی پیرازناشویی- ممنوعیت ازدواج با محارم- خانواده- چند همسری) • واژگان خویشاوندی • آشیانگاه • رفتارهای والدین و وصلت یافتگان • ارث و قدرت
انسان‌شناسی اقتصادی	• محیط شناسی (اقلیم، خاک، آب‌ها، گیاهان، جانوران، جایگاه سکونت به شرایط جغرافیایی زیست نظیر نزدیکی به آب یا زمین‌های حاصلخیز و شرایط استراتژیک و تاریخی بستگی دارد). • فن‌آوری فرهنگی • شیوه‌ها، شکل‌ها، مناسبات تولیدی (تولید، پدیده اجتماعی تام، پدیده کمیایی، کار، مالکیت) • مبادله و گردش کالاها و خدمات (هدیه، مبادله، تجارت، پول، بازار) • مصرف • چندگونه اقتصادی (شکار-گردآوری، کشاورزی، شبنی-دامداری)
انسان‌شناسی سیاسی	• امر سیاسی در خارج از حوزه سیاسی (پیوند با نظام خویشاوندی- قدرت تقدس یافته- حیثیت اقتصادی- پایه قشربندی شده امر سیاسی) • چند گونه سازمان سیاسی (دسته‌ها- جوامع با قدرت نامشخص- رییس سالاری- دولت) • پویایی مدرن
انسان‌شناسی دینی	• دین و امر قدسی • جادو، شمنیسم و سحر • باورهای اسطوره‌ای • مناسک (نمونه‌ها و کارکردها- از کیش‌های نیاکانی تا کیش‌های درهم‌گرا- نشانه‌ها : تسخیر و غیب‌شناسی- پویایی‌های دینی معاصر)

متغیرهای شکل دهنده خانه	مهم‌ترین جنبه‌های شیوه زندگی تأثیرگذار بر شکل بنا
اقلیم و نیاز به سرپناه	پاره‌ای از نیازهای اساسی تنفس، نور و روشنایی، قواعد خاص غذا خوردن، تأمین معیشت، نشستن و خوابیدن
مصالح و تکنولوژی ساخت و ساز	خانواده یک همسری و چند همسری، خانواده مرکب
مجاورت یا دسترسی به آب و مواد غذایی، جهت وزش باد و در مسیر آن قرار داشتن، شرایط دفاعی، ذخیره کردن زمین برای کشاورزی یا صرفه‌جویی در زمین کشاورزی و عامل حمل و نقل	جا و مقام زن
دفاع	محرمیت
اقتصاد	روابط اجتماعی
مذهب	

خانواده و نظام خویشاوندی، زایش، زبان و ادبیات، انگاره‌های تفریح و سرگرمی، جشن‌ها و اعیاد ملی و دینی، دین، اعتقادات و باورها مورد مطالعه قرار گیرند (طیبی، ۱۳۷۱: ۱۵۴). با بررسی انسان‌شناسی فرهنگی، اجتماعی، مسکن و نیز بررسی مردم‌شناسی عشایری و با توجه به بازدیدهای میدانی، عواملی که در جدول ۶ بیان شده است منظر فرهنگی عشایر را به وجود می‌آورند. ایلات و عشایر ایران را بر پایه پیشینه تاریخی و پاره‌ای ویژگی‌های قومی‌زبانی و فرهنگی-اجتماعی در پنج گروه بزرگ ایلات کرد و لر که سابقه تاریخی آنها همزمان با مهاجرت آریایی‌ها به ایران است تقسیم‌بندی کرده‌اند، ایلات ترک با پیشینه تاریخی کهن، مانند ایلات قشقایی، شاهسون، و افشار. ایلات و طوایف بلوچ و سیستانی، ترکمن‌ها، عشایر عرب زبان و چند گروه فارسی یا ترک زبان پراکنده در کرمان، خراسان و ایران مرکزی (همان : ۳۱۴). در (جدول ۷) ویژگی‌های تأثیرگذار بر منظر فرهنگی این

جدول ۶: شاخصه‌های منظر فرهنگی ساز عشایر. مأخذ: نگارندگان، ۱۳۹۶.

مهمترین جنبه‌های شیوه زندگی تأثیرگذار بر شکل بنا			متغیرهای شکل دهنده خانه							
روابط اجتماعی	جایگاه زن	خانواده (تولید مثل)	پاره‌ای از نیازهای اساسی	دین و باورها	اقتصاد	دفاع (امنیت)	سایت و موقعیت	مصالح و تکنولوژی ساخت و ساز	اقلیم و نیاز به سرپناه	انسان شناسی مسکن
-	-	خویشاوندی	-	دینی	اقتصادی	-	-	-	-	انسان شناسی اجتماعی
زبان	جایگاه زن	-	نیازها تأمین معیشت	مذهب	-	-	-	-	-	انسان شناسی فرهنگی
ساختار اجتماعی و سلسله مراتب قدرت	-	خانواده و نظام خویشاوندی	انگاره‌های تفریح و سرگرمی	جشن‌ها و اعیاد ملی و دینی - اعتقادات و باورها	اقتصاد و شیوه معیشت	-	-	-	جغرافیایی (موقعیت جغرافیایی طبیعی، مبانی اکولوژیکی، قلمرو)	جامعه‌شناسی و انسان شناسی عشایر
زبان و ادبیات	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
اهمیت اختلاط و گفتگو	جایگاه مهم زن	-	کوچ	-	شیوه معیشت	امنیت	قرارگاه عشایری	مصالح مورد استفاده رنگ	مرتع آب	عوامل شکل دهنده منظر فرهنگی بر اساس مطالعات میدانی
روابط اجتماعی	-	-	نیازها	دین و باورها	اقتصادی	-	-	-	جغرافیایی	عوامل مؤثر بر شکل‌گیری منظر فرهنگی عشایر و زیرشاخه‌های آنان بر اساس مطالعات میدانی و نظریات اندیشمندان
زبان و ادبیات	-	-	امنیت	جشن‌ها و اعیاد ملی و دینی	شیوه معیشت	-	-	-	اقلیم	
-	-	-	کوچ	مذهب	-	-	-	-	مرتع	
-	-	-	انگاره‌های تفریح و سرگرمی	جایگاه زن	-	-	-	-	آب	
-	-	-	خویشاوندی	-	-	-	-	-	مصالح و تکنولوژی ساخت و ساز	-
-	-	-	-	-	-	-	-	-	قرارگاه عشایری	-

اقوام بررسی شده است.

بحث و یافته‌ها

• عوامل مؤثر بر شکل‌گیری منظر فرهنگی عشایر بختیاری عوامل متعددی در شکل‌گیری منظر فرهنگی عشایر تأثیرگذار است. منظر فرهنگی براساس سبک زندگی و سنت‌های هر منطقه شکل می‌گیرد و سبب تمایز گروهی از گروه دیگر می‌شود. عواملی چون اقلیم، مرتع، کوچ، قرارگاه‌های عشایری، معیشت، مصالح و تکنولوژی ساخت و منابع، جایگاه زن، سنت و زبان، تفریح و سرگرمی، مذهب، جشن‌ها، رنگ، امنیت و خویشاوندی در ایجاد قرارگاه‌های عشایری و الگوی منظر فرهنگی نقش به‌سزایی دارند.

• عوامل جغرافیایی و طبیعی

– اقلیم

تأثیر اقلیم در ساختار معماری به صورتی است که در زمستان سطح ورودی به نسبت تابستان کوچک‌تر می‌شود. فرم چادر در تابستان مکعب مستطیل اما در زمستان به دلیل بارش، سقف چادر را با قرار دادن یک یا چند تیر چوبی در وسط شیب‌دار می‌کنند. در هوای گرم سه طرف چادر باز و ایوان پیشین به حداکثر ارتفاع خود می‌رسد. دیوار کوتاهی به نام «چُل» در انتهای چادر ساخته می‌شود و برای انطباق با آب و هوا تغییراتی جزئی در آن داده می‌شود. برخی فضاهای مکمل چادرها مرتبط با تغییرات فصلی، برخی با تقویم فعالیت‌های شبانی (دن، باربند، کله بره، کادون) و برخی مرتبط با تقویم فعالیت‌های کشاورزی (خرمن، چیر) است. (جدول ۶).

– آب و مرتع

استفاده از مراتع حاصل‌خیز کوهستانی و استقرار در آنها و تأثیر سایت بر معماری چادر (استفاده از تیرک‌های چوبی برای سازه چادر و شکل‌گیری حالت مثلث شکل چادرها هم چون فرم کوهستان‌های اطراف). پوشش گیاهی یکی از موارد تعیین موقعیت سایت و ایجاد قرارگاه عشایر است. منابع آب یکی دیگر از عوامل انتخاب سایت است. به دلیل نیاز به آب آشامیدنی و شست‌وشو، عشایر در کنار رودخانه‌ها و چشمه‌ها چادرهای خود را برپا می‌کنند. به منظور آلوده نکردن آب توسط دام‌ها چادرها را با فاصله از چشمه برپا می‌کنند و چادرهایی که از چشمه فاصله بیشتری دارند فضایی برای خنک نگه‌داشتن آب با چیدن سنگ‌ها روی هم به صورت خشکه‌چین ایجاد می‌کنند (جدول ۶).

قرارگاه عشایر، مصالح و تکنولوژی ساخت

قرارگاه‌ها به دلیل قرارگیری روی یک تپه کوچک (گَر یا چُقا) یا یک شیب طبیعی اصل منظر فرهنگی آنها را شکل

می‌دهند. متوقف شدن در یک قرارگاه بنا بر وجود علوفه و آب در آن مرتع است. تمام وسایلی که به طور روزانه مورد استفاده آنان قرار می‌گیرند سبک هستند و غالباً قابل از هم جدا کردن و دوباره سوار کردن هستند که این به دلیل هماهنگ کردن آنها با این سبک زندگی است. یکی از مصالح مورد استفاده آنان سنگ (بَرَد) است که هم در مشخص کردن محدوده چادر و هم در بناهای مکمل از آن استفاده می‌کنند. استفاده از سنگ به دلیل در دسترس بودن و استفاده از آن به صورت جمع‌آوری از طبیعت و سهولت در استفاده به صورت خشکه‌چین مورد توجه عشایر بوده است. ماده دیگر چوب (چُو) است که به صورت خیلی ابتدایی مورد استفاده قرار می‌گیرد. یکی از ویژگی‌های اصلی منظر فرهنگی عشایر سیاه چادر است که از موی بز سیاه بافته می‌شود و با برخورد باران روی آن خاصیت جمع‌شوندگی دارد (جدول ۶)؛ (تصویر ۱).

• عوامل اقتصادی

تأمین معیشت و تولید محصول

کشاورزی در بین عشایر مفهوم چندان گسترده‌ای ندارد و فقط در حد تأمین نیازهای اولیه آنان است. می‌توان گفت که دام و محصولات دامی در ساختار معماری و منظر فرهنگی عشایر تأثیر بیشتری نسبت به کشاورزی دارند (جدول ۶).

• دین و باورها

– مذهب

نشانه‌هایی از دین زردشت و احترام به آتش در بین عشایر وجود دارد به گونه‌ای که در چادر عشایر هیچ‌گاه اجاق خاموشی وجود ندارد. اجاق در بین عشایر اهمیت زیادی دارد و به صورت چاله‌ای در زمین به شکل مستطیل یا دایره به عمق ۱۰ تا ۳۰ سانتی‌متر کنده می‌شود و سه طرف یا قسمتی از دور آن سنگ‌چین است. معمولاً در هر چادر دو اجاق وجود دارد که در طرف «کیوانو» (قسمت زنانه چادر) واقع شده‌اند، یکی در درون چادر و دیگری در بیرون از آن. در بعضی از چادرها، در مرز فضای مسکونی و وجود علوفه و آب در آن مرتع است. نحوه قرارگیری چادرها درون قرارگاه‌ها نشان می‌دهد که هیچ‌گونه برنامه‌ریزی قبلی برای محل قرارگیری آنها وجود ندارد و در واقع دو عامل امنیت و مکان‌های نشان‌شده در سال‌های قبل مبنای قرارگیری چادرهاست. از دیگر عوامل شیب زمین است که اکثر چادرها در جهت شیب سازماندهی می‌شوند. در ترسیم مجدد نقشه‌های چهار قرارگاه یک خانواده و تعیین محدوده دایره سگ‌ها که یک دایره فرضی است به الگوی حلزونی در قرارگیری بهون‌ها نسبت به یکدیگر رسیده‌ایم که کاملاً به صورت ارگانیک به وجود آمده‌است. اگر یکی از

جدول ۷. ویژگی‌های تأثیرگذار بر منظر فرهنگی اقوام مختلف، مأخذ: نگارندگان، مبتنی بر مطالعات نظری و پژوهش‌های میدانی، ۱۳۹۶.

نیازها	ناورها و دین	سیاسی اجتماعی	اقتصادی	عوامل جغرافیایی و طبیعی	
				عوامل	طبیعی
نوع معماری مثل (سریناه) امنیت و تولید	دین	عوامل کوچ (اجتماعی)	سازه	نوع کوچ	شاهسون
	اسلام شیعه اثنی عشری	طبیعی-اقتصادی-اجتماعی و فرهنگی	نمد و چوب	دمامداری-کشاورزی-صنایع دستی	بیلایق (ارتقاغات اهر و مشکین شهر) قشلاق (بخش شرقی جلگه مغان)
	اسلام شیعه	طبیعی-اقتصادی-اجتماعی و فرهنگی	(موی بز) (چوب)	دمامداری-صنایع دستی	بختیاری
	اسلام سنی	اقتصادی-طبیعی	پوشش چادر (موی بز) (چوب)	دمامداری-صنایع دستی	بلوچ
	اسلام سنی	اقتصادی-طبیعی	پوشش (نمد و پشم) (اسکلت، چوب)	دمامداری-صنایع دستی	ترکمن
	اسلام	اقتصادی-طبیعی	موی بز و چوب	دمامداری-صنایع دستی	قشقایی
	اسلام شیعه	اقتصادی-اجتماعی و فرهنگی	موی بز و چوب	دمامداری (گاومیش و شتر)	عرب
	اسلام شیعه	اقتصادی-طبیعی-اجتماعی و فرهنگی	موی بز و چوب	کشاورزی-دامپروری-صنایع دستی	کرد (ایل کلهر)

در واقع می‌توان آنها را معمار زندگی کوچ‌نشینانی دانست (جدول ۶).

• نیازها

امنیت، کوچ، خویشاوندی

برای ایجاد امنیت و تأمین دید دیگر چادرها در هیچ قرارگاهی چادرها را به هم متصل نمی‌بینیم. و چادرها در جهتی قرار می‌گیرند که هر چادر دید دیگری را تکمیل کند. کوچ از مهم‌ترین و تأثیرگذارترین عوامل در منظر فرهنگی عشایر است، زیرا تمام ساخت و سازها و وسایل مورد استفاده آنها به دلیل در حرکت مدام بودن باید سبک و سریع‌الاحداث و زود جمع شونده باشند، و این عامل تأثیر بسیاری بر ساختار معماری آنها دارد. قرارگاه‌ها مجموعه‌ای از خویشاوندان هستند که بر حسب خویشاوندی کنار هم گرد آمده و قرارگاهی را تشکیل می‌دهند (جدول ۶).

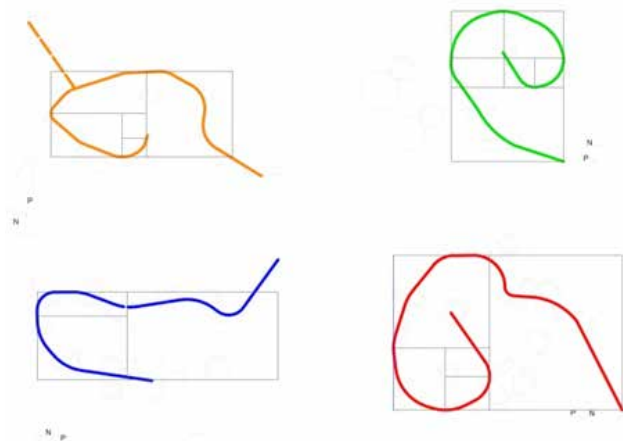
تفریح و سرگرمی

یکی از تفریحات عشایر که به نوعی هم ورزش محسوب شده و هم برای تمرین دفاع از خود در برابر خطرات طبیعت است شکار است. آنها در مکان‌هایی که برای شکار مناسب است سنگ‌های خشکه‌چین را روی هم چیده و فضایی را به نام «کله» برای انتظار و شکار به وجود می‌آورند. برای شاهنامه‌خوانی و داستان‌سرایی از فضای چادر استفاده می‌کنند. یکی دیگر از علائق عشایر رقص دسته جمعی به هنگام مراسم عروسی و جشن‌هاست که نیازمند فضایی مسطح و بزرگ برای به وجود آوردن حلقه رقص است (جدول ۶).

روابط اجتماعی

سنت‌ها و اختلاط

چادر هر ساله در همان مکانی که سال‌ها آن را با سنگ مشخص کرده‌اند (جاوارگه) برپا می‌شود و این موضوع برای آنها همچون سنت شده است. اندازه سیاه‌چادر بستگی به موقعیت اجتماعی و ثروت خانوارها دارد. قرارگیری چادرها به گونه‌ای است که زن‌ها بدون ترک چادر و محل کار خود با سایر چادرها ارتباط برقرار کرده و با زبان محلی خود اختلاط می‌کنند. (جدول ۶) ویژگی‌های منظر فرهنگی و تأثیر آنها بر معماری در (جدول ۸) بیان شده است.

تصویر ۱. الگوی دورانی قرارگاه عشایری در چهار فصل. مأخذ: نگارندگان، مبتنی بر نقشه‌های کتاب فنون کوچ‌نشینانی، ۱۳۹۶.

این الگوها را با الگوی دورانی تناسب طلایی تطبیق دهیم مشاهده می‌شود که یک هندسه در پس این قرارگیری بدون برنامه وجود دارد که ما را به الگویی برای قرارگیری چادرها می‌رساند (جدول ۷).

در کنار «لامردون» (قسمت مردانه چادر) اجاق سومی نیز وجود دارد که تقریباً منحصر به آماده کردن چای برای مهمانان است (جدول ۶).

رنگ، جشن‌ها و اعیاد، جایگاه زن

تمام رنگ‌های مورد استفاده آنان ریشه طبیعی دارند (مانند پوست گردو یا بلوط برای رنگ قهوه‌ای و روناس برای قرمز) رنگ سیاه‌چادر که با استفاده از موی بز سیاه بافته می‌شود نیز نوعی هماهنگی با طبیعت اطراف و رنگ تیره کوهستان به وجود می‌آورد. در اعیاد تغییر محل چادر و رفتن به مکان سبز و خرم که دارای آب کافی است بر انتخاب مکان مؤثر است.

زنان نقش اصلی را در این سبک زندگی بر عهده دارند. در واقع تولید محصولات دامی، بافت وسایل اولیه زندگی مانند گلیم و خورجین، بافت سیاه‌چادر از موی بز و برپایی آن در قرارگاه و غیره همگی توسط زنان انجام می‌شود، و

نتیجه‌گیری

استقرار چادر سیاه درون قرارگاه به صورت پراکنده در کنار چشمه‌ها و رودها، وجود مراتع و چراگاه در نزدیکی قرارگاه‌ها، قرارگیری سکونتگاه‌ها در ارتفاعات و روی یک تپه کوچک (گر یا چقا) یا یک شیب طبیعی، قرارگیری چادرها در جهت شیب، وجود بناهای مکمل مانند «کله‌بره» در کنار چادرها و زندگی مسالمت آمیز انسان‌ها و حیوانات در کنار یکدیگر

با مرز خیلی محدود، استفاده از مصالح بوم‌آورد مانند سنگ‌های موجود در محل و چوب و پشم بز، استفاده از لباس‌های محلی، معیشت غالب دام‌داری و در بعضی موارد کشاورزی، همجواری عناصری مثل کوه، دشت، رودخانه، سازه چادری و زمین‌های کشاورزی (جدول ۸) و ارتباط بین عناصر طبیعی و انسان ساخت عواملی هستند که منظر فرهنگی بیشتر قرارگاه‌های عشایری را تعریف می‌کنند. همانطور که مشاهده شد از نحوه قرارگیری چادرها در قرارگاه به یک الگوی هندسی دورانی (تصویر ۱) در شکل‌گیری قرارگاه‌های عشایری می‌رسیم، اما همانگونه که مشخص است بیشتر سازماندهی براساس شیب زمین و امنیت و دید است. در منظر فرهنگی این عشایر در واقع فرم چادرها و ساخته‌ها تابعی از عملکرد آنها است و همه عوامل براساس عملکرد و نحوه استفاده آنها شکل می‌گیرند، مانند سازه چادر که باید با سرعت نصب و جمع شود و به راحتی قابل تا کردن باشد تا برای حمل دچار مشکل نشوند، حتی تمام وسایل مورد نیاز زندگی آنها به نحوی است که هم برای استفاده در طبیعت راحت هستند و هم به گونه‌ای طراحی و ساخته شده‌اند که نیاز آنها را برای کوچ برطرف کند. سازنده قسمت اصلی منظر فرهنگی عشایر زنان هستند. آنها هستند که لت‌های چادر را بافته و در برپایی آن نقش دارند. تمام دست‌بافته‌های آنان شامل گلیم‌ها، هورها، خورجین‌ها، لی‌ها که روی چل می‌اندازند، وریس‌ها و غیره که هم نقش تزئینی دارند و هم نقش مصرفی توسط زنان بافته می‌شوند و در واقع می‌توان گفت که معمار زندگی کوچ‌نشینی زنان هستند. در پاسخ به این پرسش که عوامل تفاوت‌ساز چگونه در معماری نمود پیدا می‌کنند می‌توان بیان کرد که عوامل مؤثر بر شکل‌گیری منظر فرهنگی عشایر دارای ابعاد مختلفی از جمله کالبدی، فرهنگی و اجتماعی است. (جدول ۶) از نظر کالبدی و تأثیر منظر فرهنگی بر وجوه کالبدی آنها می‌توان به قرارگیری در زمین‌های شیب‌دار و در نتیجه آن ایجاد تراس‌هایی در کف، (جدول ۸) برداشت از الگوهای طبیعت در ساختار سازه‌ای چادرها (به عنوان مثال تشابه شکل چادر به کوه) استفاده از مصالح به صورت خالص و با کمترین تغییرات مانند خشکه‌چینی سنگ‌ها، تقسیم فضای چادر به دو قسمت بدون هیچ دیوار جداکننده‌ای، استفاده از اشکال هندسی خالص و اولیه در سازه‌ها و بناها مانند مثلث در چادر، دایره در بناهای مرتبط با دام و مستطیل و مربع در پلان چادر (جدول ۷ و ۸). به دلیل گشودگی چادر رو به فضای باز هیچ دری به عنوان ورودی وجود ندارد و از سمتی که رو به شیب است می‌توان به چادر وارد شد و کاملاً معنای زندگی در دل طبیعت و طبیعت در دل زندگی را می‌توان دید. در پاسخ به این پرسش که آیا گون‌به‌گون شدن فرهنگ سبب شکل‌گیری منظر فرهنگی متفاوتی می‌شود و این عوامل تفاوت‌ساز چه هستند می‌توان بیان کرد که انسان به عنوان عامل اصلی فرهنگ نقش مهمی در شکل‌دهی به محیط اطراف خود دارد، و نحوه برقراری ارتباط او با طبیعت و ایجاد سرپناه و نیز نقش اقلیم، مذهب و سنت‌ها، جشن‌ها و اعیاد، رنگ‌ها و مصالح مورد استفاده و نیازها، سبب متمایز ساختن منظر فرهنگی او با دیگر محدوده‌ها می‌شود و الگوی منظر فرهنگی خاصی را به وجود می‌آورد (جدول ۶ و ۸).

پی‌نوشت‌ها

۱. hur : خورجین/۲. ley: روانداز رختخواب و وسایل خانه که از موی بز است. ۳. veres: ریسمان پهن که کمتر از موی بز و بیشتر از پشم برای بستن بار است.

فهرست منابع

- آشوری، داریوش. ۱۳۸۰. تعریف‌ها و مفهوم فرهنگ. تهران: انتشارات: آگاه.
- افشار سیستانی، ایرج. ۱۳۶۶. مقدمه‌ای بر شناخت ایل‌ها، چادرنشینان و طوایف عشایری ایران. تهران: انتشارات مؤلف.
- بخشنده نصرت، عباس. ۱۳۸۴. مبانی کوچ و کوچندگی در ایران. تهران: انتشارات دانشگاه تربیت معلم.
- یوپر، کلود، ر. ۱۳۸۱. درآمدی بر انسان‌شناسی. ت: ناصر فکوهی، انتشارات نشر نی.
- دهخدا، علی اکبر. ۱۳۷۷. لغت نامه دهخدا. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- دیگر، ژان پیر. ۱۳۸۷. فنون کوچ‌نشینی. ت: اصغر کریمی، مشهد: انتشارات آستان قدس رضوی.
- راپاپورت، آموس. ۱۳۹۲. انسان‌شناسی مسکن. ت: خسرو افضلیان، مشهد: انتشارات کتابکده کسری.
- رستنده، امین. ۱۳۸۸. ویژگی‌های بنیادین منظر فرهنگی در فضاهای روستایی کوهستانی غرب ایران. پژوهش‌های جغرافیای انسانی، ۴۲(۶۷): ۸۵-۹۸.
- صفری، جهانگیر، ظاهری، ابراهیم. ۱۳۸۸. بررسی ترانه‌های کار در عشایر بختیاری. فصلنامه فرهنگ و مردم، (۳۱ و ۳۲): ۱۶۹-۱۸۲.
- طیبی، حشمت‌الله. ۱۳۷۱. جامعه‌شناسی و مردم‌شناسی ایلات و عشایر.
- عزیز، شادی، دلپذیر، علیرضا و مقدم، پریسا. ۱۳۹۱. انسان‌شناسی فرهنگی وسیله‌ای برای بررسی عوامل شکل‌دهنده معماری.

- هویت شهر، ۶ (۱۲) : ۶۱-۷۰.
- فیلیبرگ، کارل گونر. ۱۳۷۲. سیاه چادر مسکن کوچ نشینان و نیمه کوچ نشینان جهان در پویه تاریخ. ت : اصغر کریمی. تهران : انتشارات معاونت فرهنگی آستان قدس رضوی.
- قدیری معصوم، مجتبی، استعلاجی، علیرضا و پازکی، معصومه. ۱۳۸۹. گردشگری پایدار (روستایی و عشایری). تهران : انتشارات دانشگاه تهران.
- گارثویت، جن. راف. ۱۳۷۵. بختیاری در آینه تاریخ. ت : مهراب امیری. تهران : انتشارات آنزان.
- مخلص، فرنوش. فرزین، احمدعلی و جوادی، شهره. ۱۳۹۲. مزار پیرمراد، منظر فرهنگی-آیینی شهرستان بانه. باغ نظر، ۱۰ (۲۴) : ۲۷-۳۸.
- مور، جری دی. ۱۳۸۹. زندگی و اندیشه بزرگان انسان شناسی. ت : آقابیک پور، هاشم و احمدی، جعفر. تهران : انتشارات جامعه شناسان.
- UNESCO World Heritage Centre. (1992). *Cultural Landscape*. Available from: www.whc.unesco.org/; accessed October 2009, 15.
- Aalen, F.H.A. Whelan, K. & Stout, M. (1997). *Atlas of the Irish Rural Landscape*. Toronto: Ontario, University of the Toronto Press.